

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M . A)

گرایش : تاریخ اسلام

عنوان :

علل سقوط و فروپاشی حکومت مسلمین در اندلس

استاد راهنما :

دکتر عبدالله ناصری طاهری

استاد مشاور:

دکتر حمید رضا صفاکیش کاشانی

پژوهشگر :

سید حسین حسینی

تابستان ۱۳۹۱

با تقدیر و تشکر:

از همه کسانی که مرا در تهیه این پایان نامه یاری دادند .

بخصوص :

از استاد ارجمند جناب آقای دکتر ناصری طاهری که با سعه صدر زحمت

راهنمایی بنده را بر عهده داشتند

و از استاد گرامی جناب آقای دکتر صفاکیش که مشاوره های مفیدی را

مرحمت نمودند .

و از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر زاهد که داوری نموده و

تذکرات مفیدی را ارائه نمودند .

تقدیم به:

همسر و دو فرزندم

که در زمان تهیه پایان نامه ، با بردباری خود یاریم نمودند .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: مقدمه و کلیات
۲	۱-۱ بیان مسئله.....
۴	۲-۱ سئوالات تحقیق.....
۴	۳-۱ پیشینه تحقیق.....
۵	۴-۱ هدف پژوهش.....
۵	۵-۱ شناخت متغیرهای دخیل.....
۵	۶-۱ فرضیه های پژوهش.....
۵	۷-۱ روش آزمون فرضیه.....
۶	۸-۱ مفاهیم و متغیرها.....
۶	۱-۸-۱ اندلس.....
۶	۲-۸-۱ تفرقه و اختلاف.....
۷	۳-۸-۱ حکومت های اندلس.....
۷	۴-۸-۱ دولتهای مسیحی اندلس.....
۷	۹-۱ حدود و نقطه تمرکز پژوهش.....

۱۰-۱ چارچوب پژوهش ۸

فصل دوم : اندلس و چگونگی ورود اسلام به آن

۱-۲ نام اندلس..... ۱۱

۲-۲ جغرافیای اندلس..... ۱۱

۳-۲ اوضاع اندلس قبل از ورود اسلام..... ۱۲

۴-۲ چگونگی فتح..... ۱۴

فصل سوم : نمایی از هشت قرن حکومت مسلمین در اندلس

۱-۳ دوره حکومت والیان..... ۲۳

۱-۱-۳ حاکمان دوره والیان..... ۲۳

۲-۱-۳ نگاهی گذرا به دوره حکومت والیان..... ۲۵

۲-۳ دوره حکومت امویان..... ۲۸

۱-۲-۳ حاکمان دوره اموی..... ۲۹

۲-۲-۳ نگاهی گذرا به مهمترین حوادث دوره حکومت اموی..... ۳۱

۳-۲-۳ دولت بنی عامر..... ۳۳

۳-۳ دوره حکومت‌های ملوک الطوائفی..... ۳۶

۱-۳-۳ نگاهی گذرا به دوره حکومت ملوک الطوائفی..... ۳۶

۲-۳-۳ مهم‌ترین حکومت‌های ملوک الطوائف..... ۳۸

۴-۳ حکومت مرابطون..... ۴۱

۵-۳ حکومت موحدون..... ۴۳

۶-۳ حکومت بنی احمر انحطاط و سقوط ۴۴

فصل چهارم : علل انحطاط و سقوط

۱-۴ اختلاف و تفرقه ۴۷

۱-۱-۴ ترکیب قومی اندلس..... ۴۷

۱-۱-۱-۴ قوم عرب..... ۴۸

۲-۱-۱-۴ قوم بربر..... ۴۹

۳-۱-۱-۴ قوم مستعربان (مسیحیان و معاهدان)..... ۵۰

۴-۱-۱-۴ قوم مولدان ۵۰

۵-۱-۱-۴ قوم یهود..... ۵۱

۲-۱-۴ اختلافات قومی..... ۵۲

۱-۲-۱-۴ اختلاف بین عرب..... ۵۴

۱-۲-۱-۴ بلدی شامی..... ۵۵

۲-۱-۲-۱-۴ قیس یمنی..... ۵۸

۲-۲-۱-۴ اختلافات و منازعات بین عرب و غیر عرب..... ۶۵

۱-۲-۲-۱-۴ علل اختلاف و نارضایتی ها ۶۵

- ۶۵ ۱-۱-۲-۲-۱-۴ روحیه برتری جویی عرب بر غیر عرب
- ۶۷ ۲-۱-۲-۲-۱-۴ عدم تناسب تعداد عربها و بربرها در اندلس
- ۶۸ ۳-۱-۲-۲-۱-۴ مناطق محل استقرار عرب و بربر بعد از فتح
- ۶۹ ۴-۱-۲-۲-۱-۴ رواج تفکر خوارج
- ۷۰ ۵-۱-۲-۲-۱-۴ اخذ مالیات و فشار اقتصادی
- ۷۱ ۲-۲-۲-۱-۴ شورشها و قیام
- ۷۱ ۱-۲-۲-۲-۱-۴ قیام بربرها
- ۷۵ ۱-۱-۲-۲-۲-۱-۴ نتایج جنگ عرب و بربر
- ۷۶ ۲-۲-۲-۱-۴ شورشهای مولدین
- ۸۳ ۲-۴ سقوط حکومت یکپارچه امویان و ظهور دولتهای پراکنده
- ۸۸ ۳-۴ قدرت یافتن مسیحیان
- ۸۸ ۱- ۳-۴ اوضاع دولتهای مسیحی در دوران والیان
- ۹۳ ۲- ۳-۴ اوضاع دولتهای مسیحی در دوران اموی
- ۹۷ ۳- ۳-۴ اوضاع دولتهای مسیحی در دوران بنی عامر
- ۱۰۵ ۴- ۳-۴ اوضاع دولتهای مسیحی در دوران ملوک الطوائفی
- ۱۰۸ ۵- ۳-۴ اوضاع دولتهای مسیحی در دوران مرابطین
- ۱۱۲ ۶- ۳-۴ اوضاع دولتهای مسیحی در دوران موحدین

۴-۳-۷ اوضاع دولتهای مسیحی در دوران بنی نصر..... ۱۱۶

۴-۴ تاثیر جنگهای صلیبی بر حوادث اندلس..... ۱۱۹

۴-۴-۱ گذری کوتاه بر جنگهای صلیبی ۱۱۹

۴-۴-۲ تاثیر جنگهای صلیبی بر حوادث اندلس ۱۲۱

فصل پنجم : مروری کوتاه بر حوادث بعد از سقوط

۵-۱ حوادث بعد از سقوط ۱۲۵

فصل ششم : سخن آخر

۶-۱ مروری کلی بر تحقیق انجام شده ۱۳۵

۶-۲ نتایج و نکات مهم تحقیق ۱۳۸

۶-۳ بسترهای جدید تحقیق ۱۳۹

ضمایم

نقشه ها ۱۴۲

گاهشمار اندلس ۱۵۲

منابع ۱۷۷

فصل اول :

مقدمه و کلیات

۱-۱ بیان مسئله :

داستان ورود مسلمانان به سرزمین اندلس و حضور آنها در این منطقه بسیار مهم ، یعنی شبه جزیره ایبری (Iberia) ، دارای اعصار مختلفی است که برخی از آن اعصار ، کوتاه است و برخی دیگر بلند . بنی امیه که تازه جنبش مختار ، عبدالله بن زبیر و خوارج را سرکوب کرده بودند ، نیروهای خویش را به مناطق جدید برای غنایم جدید روانه نمودند که در این زمان ، اندلس فتح می شود .

اندلس از زمان شروع فتح در سال ۹۲ ق / ۷۱۱ م زیر نفوذ مسلمین قرار گرفت و با تثبیت فتح ، در سال ۹۵ ق / ۷۱۵ م و شکل گیری حکومت والیان ، کاملاً زیر سیطره مسلمین واقع شد و تا سال ۸۹۷ ق / ۱۴۹۲ م با سقوط آخرین دولت مسلمان (بنو نصر یا بنو احمر) ، اندلس از پیکره اسلام جدا و به جهان مسیحیت پیوست . البته نفوذ منطقه جغرافیایی تحت حکومت مسلمین در اعصار مختلف کم و زیاد می شده است .

حکومت اسلامی در اندلس هشت قرن عمر داشت و دارای فراز و فرود بسیار بود و در این احوال و دگرگونیها ، درسها و عبرتهایی است برای جوامع اسلامی که از نقاط قوت دولتهای اسلامی در اندلس بهره جسته و از نقاط ضعف آن درس گیرند و لازمه این استفاده شناخت این دوره از حکومت اسلامی است که باید گفت متأسفانه به آن کم پرداخته شده است .

هر مسلمانی که از فرهنگ و تمدن درخشان اسلامی در اندلس کمتر اطلاعی داشته باشد ، هنگام یادآوری آن روزگاران خوش ، ناخودآگاه حسرت خورده و آهی سرد می کشد و بر افول این آفتاب

نورانی، پس از قرن‌ها پرتوافشانی، متأثر و متأسف می‌شود .

لقد كان لکم فی قصصهم عبره لاولی الالباب (یوسف، ۱۱۱)

در داستان ایشان عبرتی است برای خردمندان

بر مسلمانان است که از تاریخ گذشته خود پند بگیرند و از آن عبرت بیاموزند تا دوباره به سرنوشت گذشتگان دچار نشوند . امیرالمومنین علی علیه السلام می‌فرماید : از گذشته دنیا برای آینده آن درس بیاموز ، چرا که حوادث آن شبیه به یکدیگر است و پایان آن به آغازش می‌پیوندد .
(نهج البلاغه ، نامه ۶۹)

آری اگر از تاریخ با کمترین هزینه ، درس‌نگیری ، زندگی با بیشترین هزینه‌ها آن درسها را به تو خواهد فهماند . هر که عبرت شناس باشد گویی با پیشینیان زیسته است و سرمایه آنان را با خود دارد . از این جهت تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی اندلس بسیار خواندنی و مفید است . قطعا واکاوی علل و عوامل این سقوط ، تحقیق عمیق بزرگان پژوهش را می‌طلبد که هنوز جای بسیار دارد . در این نوشتار ، آسیب شناسی و علل افول خورشید تابناک آن تمدن ، در دو بعد تفرقه و غفلت از دشمنان مسیحی مطرح شده است .

امیر مومنان می‌فرماید : هر که از دشمن خود غافل شود ، دسیسه‌ها او را به خود آورد .
(غررالاحکم_ ۸۶۷۲)

از سالهای پیش این سؤال که علل سقوط حکومت مسلمین در اندلس چه بوده ؟ در گوشه ذهنم جای داشت ، تا اینکه در این پایان نامه مجالی برای تحقیق در این باره دست داد و از این باب خدا را شاکرم .

۲-۱ سئوالات تحقیق :

علل سقوط و فروپاشی حکومت مسلمین در اندلس چه بوده است ؟

آیا خود مسلمین در این فروپاشی نقش داشته اند ؟

نقش عوامل بیرونی در این سقوط چه میزان بوده است ؟

۳-۱ پیشینه تحقیق :

کتاب و مقالات متعددی در این تحقیق از آن کمک گرفته شده است که به چند نمونه اشاره می شود .

مقاله بسیار مهم جناب آقای دکتر ناصری طاهری با عنوان نگاهی به دوران پایانی اندلس اسلامی و بررسی علل آن که در اصل ، چارچوبی از تحقیق را بدست داد .

کتاب جامع ۵ جلدی محمد عبدالله عنان که ۸۰۰ سال حضور مسلمین را بصورت کامل مورد بررسی قرار داده است .

کتاب سپیده دم اندلس نوشته دکتر حسین مونس که مخصوصا اختلافات درونی مسلمین را بررسی نموده است .

کتاب اطلس تاریخ اسلام نوشته دکتر حسین مونس که در این کتاب به مراحل انتشار اسلام و فتوحات اسلامی بصورت مصور و همراه با نقشه های جغرافیایی پرداخته شده است .

کتاب میراث اسپانیای مسلمان که مجموعه مقالات صاحب نظران در حوزه اندلس است که زیر نظر جیوسی جمع آوری گردیده است .

کتاب اسپانیای مسلمان نوشته مونتگمری وات که به در آن به چگونگی فتح اندلس توسط مسلمین ، و ادوار مختلف حکومت اسلامی در اندلس و در پایان به اهمیت اسپانیای اسلامی پرداخته است .

۱-۴ هدف پژوهش :

در این اثر سعی شده است که به علت‌های فروپاشی حکومت مسلمین در سرزمین اندلس پرداخته شود و تاثیر عوامل درونی و بیرونی بر آن مورد واکاوی قرار گیرد .

۱-۵ شناخت متغیرهای دخیل :

۱-متغیر اصلی این پژوهش علت فروپاشی حکومت مسلمین در سرزمین اندلس می باشد .

۲-متغیر وابسته سرزمین اندلس می باشد .

۳-سایر متغیرها را می توان به تفرقه و اختلاف بین مسلمین ، قدرت یافتن مسیحیان اشاره کرد .

۱-۶ فرضیه های پژوهش :

بر مبنای متغیرهای قبلی می توان فرضیه پژوهش را چنین گفت :

از عوامل اصلی فروپاشی حکومت مسلمین در اندلس اختلاف بین مسلمانان و همچنین قدرت یافتن مسیحیان است .

۱-۷ روش آزمون فرضیه :

در این پژوهش برآنیم که از روش تحلیلی و توصیفی و کتابخانه ای استفاده نماییم .

۸-۱ مفاهیم و متغیرها

۱-۸-۱ اندلس

اندلس در جنوب غربی اروپا واقع است و جغرافی دانان مسلمان آن سرزمین را از جنوب به مدیترانه، از شمال و مغرب به اقیانوس اطلس و از شرق به کوههای پیرنه (Parness) محدود دانسته اند . (قاضی صاعد، ۱۳۷۶ ش ، ۲۳۶-۲۳۸) . مسلمین در سال ۹۲ ق/۷۱۱م آن را فتح نمودند و در سال ۸۹۷ ق / ۱۴۹۲م به طور کامل از تسلط مسلمین خارج شد . (نقشه ۱-۱)

۲-۸-۱ تفرقه و اختلاف

یکی از ارکان مهم ثبات، امنیت و پیشرفت هر جامعه وحدت است. در طول تاریخ مردمی بر مشکلات و گرفتاریها فائق آمدند که بر محور اتحاد گرد آمدند. اگر مسلمانان موفق شدند که سریع و برق آسا شبه جزیره ایبری را فتح نمایند در سایه وحدت بوده است.

مهمترین علت شکست حکومت اسلامی اندلس ، عنصر تفرقه و جدایی بود . از طرفی اختلاف و دشمنی درون قوم عرب که یکی دیرینه و کهن میان دو گروه اعراب قیسی و یمنی است که هیچگاه به پایان نرسید و در هر نقطه از جهان اسلام هرگاه قدرت به دست یکی از این دو می افتاد بر دیگری ستم می کرد و گروه مقابل به کارشکنی می پرداخت ، و دیگری بین اعراب بلدی و شامی . از سویی دیگر اختلاف و در نتیجه منازعات عرب با بربر و مولدین را می بینیم که به شورشهای داخلی منجر می شود و از سویی اختلاف بین حکومتهای ملوک الطوائف را .

قرآن کریم می فرماید :

لا تنازعوا فتفشلوا و تذهب ریحکم (انفال - ۴۶)

نزاع مکنید که سست شوید، و در نتیجه نیرویتان تحلیل رود

۱-۸-۳ حکومت های اندلس

در طی هشت قرن حکومت‌های اسلام در اندلس ، ما شاهد ۶ دوره هستیم . ابتدا دوره والیان بود که حدود ۴۰ سال به طول انجامید . سپس از سال ۱۳۸ ق ، دولت اموی که حدود سه قرن حکمرانی کردند . از سال ۴۲۲ق حکومت‌های ملوک الطوائف به مدت هشتاد سال بر اندلس حاکم بودند. از سال ۴۸۳ ق به مدت ۶۰ سال مرابطون بر اندلس حکم راندند . از سال ۵۴۱ ق موحدون وارد اندلس شدند و حدود ۱۷۰ سال در اندلس بودند . آخرین حاکمان اندلس بنی احمر بودند که از سال ۶۳۵ ق وارد غرناطه شدند و حدود دو و نیم قرن بر این شهر مسلط بودند تا اینکه در سال ۸۹۷ ق دست مسلمین بطور کامل از حکومت اندلس کوتاه شد .

۱-۸-۴ دولتهای مسیحی اندلس

پس از تصرف اندلس توسط مسلمین ، بخشهای شمالی شبه جزیره ایبری بطور کامل بدست مسلمین فتح نشد و عده اندکی از مسیحیان در آن مناطق ساکن شدند و این عده در طول ۸ قرن فراز و نشیب فراوان ، بالاخره آنقدر قدرت یافتند که بر تمام اندلس تسلط یابند و مسلمین را از حکمرانی خلع نمایند و نهضت بازپس گیری را به اتمام برسانند .

۱-۹-۱ حدود و نقطه تمرکز پژوهش :

این پژوهش به موضوع عوامل فروپاشی حکومت اسلامی را در محدوده زمانی اواخر قرن اول تا قرن نهم در محدوده سرزمین اندلس می پردازد .

این نوشته ناچیز گرچه کمبودهای زیادی دارد ولی باید اقرار کنم که وقت بسیاری را از نگارنده گرفته و بسیار چیزها از آن آموخته ام . باید این موضوع را پذیرفت که حکومت اسلامی در اندلس هنوز موضوعی بکر است که جای پژوهش بسیار دارد .

نقایصی که حتما در این پایان نامه است به اینجانب باز می گردد و عذرخواهی می نمایم امیدوارم در آینده توفیقی برای کار بیشتر بدست آید ولی این مطلب قابل ذکر است که به این پایان نامه به دید یک مشق و تکلیف کلاسی ننگریستم بلکه برای یادگیری به آن پرداختم و الحق هم مطالب بسیاری آموختم . ولی باید اعتراف نمایم که تصور نمی کردم ورود به این مقطع تاریخ به این اندازه پیچیده و وقت گیر باشد علاوه بر اینکه هر بار خدمت استاد راهنمای گرامی می رسیدم زوایای جدیدی برای تحقیق بیشتر گشوده می شد .

۱-۱۰ چارچوب پژوهش :

این پایان نامه در ۶ فصل و یک صفحه تهیه شده است . در فصل اول مقدمه و کلیات شامل : بیان مسئله ، سئولات تحقیق ، سابقه تحقیق ، هدف ، شنات متغیرها، فرضیه ها، مفاهیم و محدودیتهای تحقیق بیان شده است . در فصل دوم پیرامون منطقه جغرافیایی اندلس ، اوضاع اندلس قبل از فتح مسلمانان ، علل ورود مسلمانان به شبه جزیره ایبری ، و چگونگی فتح مطالبی ذکر شده است . در فصل سوم ، نمایی از هشت قرن حکومت مسلمین در اندلس ارائه می دهد . در دوره حکومت والیان از سال ۹۵ ق که فتوح به اتمام می رسد و مسلمانان در اندلس مستقر می شوند ، تا سال ۱۳۸ ق ادامه می یابد . در این بخش حاکمان دوره والیان و مدت حکومتشان را می شناسیم و نگاهی گذرا به آن دوران می اندازیم . سپس به دوره حکومت امویان که از سال ۱۳۸ ق آغاز و تا حدود ۴۳۲ ق ادامه پیدا میکند ، نظری می افکنیم و با حاکمان این دوره آشنا می شویم و نگاهی گذرا به مهمترین حوادث دوره حکومت امویان از جمله دوره بنی عامر داریم . آنگاه به دوران حکومتهای ملوک الطوائفی و مهم ترین حکومت های آن و نگاهی گذرا به آن دوره می افکنیم و سپس حکومت مرابطون و حکومت موحدون و بالاخره حکومت بنی احمر و انحطاط و سقوط پرداخته می شود . در فصل چهارم ، به موضوع علل انحطاط و سقوط می پردازد ، که علت اول را اختلاف و تفرقه بین مسلمانان می داند . ابتدا ترکیب قومی اندلس (عرب ، بربر ، مستعربان ، مولدان و یهود) را توضیح می دهد . سپس به موضوع ، اختلاف بین عرب (شامل بلدی شامی و قیس یمنی) و همچنین

اختلاف بین عرب و غیر عرب (شامل بربر و مولدان) می پردازد و علل اختلاف و نتایج اسفبار آن را تبیین می کند . علت دوم ، سقوط حکومت یکپارچه اموی اندلس و ظهور دولتهای پراکنده است ، که محقق آن را عاملی مهمی برای انحطاط و سقوط حکومت اسلامی می داند چه اینکه اختلاف بین دولتهای اسلامی در دوره ملوک الطوائفی خود عامل مهمی در سقوط بوده است و تضعیف حکومت یکپارچه اسلامی ، باعث تقویت علت چهارم یعنی قدرت یافتن مسیحیان گردید . در این بخش نگاهی گذرا به چگونگی قدرت یافتن مسیحیان در دوره های مختلف پرداخته و همچنین تاثیر جنگهای صلیبی را بر این امر مورد کنکاش قرار میدهد . در فصل پنجم ، به حوادث مختصری بعد از سقوط می پردازد و فصل ششم به نکات مهم و نتیجه تحقیق و بسترهای جدید تحقیقی مبادرت می کند . در قسمت ضمیمه گاهشمار اندلس ارائه شده است .

فصل دوم :

اندلس و چگونگی ورود اسلام به آن

۲-۱ نام اندلس

اعراب شبه جزیره ایبریا را اندلس (اندولسیا Andalusia) می نامیدند . این کلمه تحریف شده واندالیسیا است و این نامی است که از مهاجمین واندال گرفته شده است و به آن بخش از شبه جزیره که تحت حکومت مسلمین بوده اطلاق می شده است . (مونتگمری وات ، ۱۳۵۹ ش ، ۱۷)

واندالها، قبیله‌ای از مردم ژرمن بودند که در اوایل سده ۵ م ، پس از تجزیه امپراتوری روم غربی، چندی در جنوب اسپانیا سکنی گزیدند . (عنان ، ۱۳۸۰ش ، ۵۰/۱)

امروزه اندلس به منطقه ای در جنوب شرقی اسپانیا یعنی غرناطه (گرانادا Garnata) که مسلمانان از قرن ۱۳ تا قرن ۱۵ میلادی در آن حکومت می کردند ، اطلاق می شود . (مونتگمری وات ، ۱۳۵۹ ش ، ۱۷)

۲-۲ جغرافیای اندلس

اصطلاح جغرافیایی اندلس در عالم اسلام تا اواخر قرون وسطی به تمام شبه جزیره ایبری یعنی اسپانیا و پرتغال (Portugal) کنونی اطلاق می شده است . (قرچانلو ، ۱۳۸۲ش ، ۴۵۴)

کوههای مرتفع پیرنه در شمال شرقی، مرزهای طبیعی این کشور با فرانسه را تشکیل می دهد . (شاملویی ، ۱۳۶۳ش ، ۶۴۰)